

Explicitáció *A nagy Gatsby* két magyar fordításában

Nagy Nóra

E-mail: nagynora95@gmail.com

Kivonat: A tanulmányban *A nagy Gatsby* című regény két magyar fordítását vetem össze, és elemzem az explicitáció szempontjából. A kiválasztott példákat az explicitáció a fordítástudományban eddig megszokott kategóriái szerint csoportosítom, és azt vizsgálom, hogy milyen, az explicitáción túlmutató hatásuk lehet az előfordulásuk helyén, lokális szinten, és a szöveg egészére nézve. Az elemzés egy-egy fejezete foglalkozik a szereplők nyelvi jellemzésével, a női főszereplő, Daisy hangjának nyelvi megjelenítésével a regény egészében, valamint a reáliák fordításával. A fordításspecifikus explicitáció igazolására, amelynek léte mindmáig vitatott a fordítástudományban, a regény francia fordítását is figyelembe vettem a két magyar változat mellett – e három fordításra alapozva az explicitáció új alkategóriáinak felállítását kísérem meg a kiválasztott példák pontosabb behatárolása céljából. Végül két példán szemléltetem az explicitáció hiányát, illetve annak a befogadóra tett hatását.

Kulcsszavak: fakultatív, pragmatikai, fordításspecifikus explicitáció, kvantitatív, képteremtő explicitáció, kohézióteremtő konkretizálás, mikrostruktúra, makrostruktúra

1. Bevezetés

Ritka helyzet a magyar könyvpiacra, hogy egy regény két magyar fordításban is egyidejűleg hozzáférhető legyen. F. Scott Fitzgerald *The Great Gatsby* című, 1925-ben megjelent, az irodalomtörténet által korszakalkotónak tartott regényének magyar példányai impozáns látványt nyújtanak a Libri könyvesbolt kínálatában: két nagy halomban állnak egymás mellett az Európa Kiadónak az angol és a francia kiadással megegyező borítójú kiadványai, a regényből készült hatodik mozifilm szereplőivel, és az Alinea Kiadó „Klasszik sorozatának” szerényebb kivitelű, szürkés borítójú példányai. Előbbit Bart István fordította 2011-ben, utóbbit Máthé Elek 1968-ban.

Egy regény újrafordításának (Brownlie 2006) többféle oka lehet: a profitorientált könyvkiadás szövevényes piaci viszonyai, a szerzői jogok lejárta, az örökösök elzárkózása, a minőség iránti új elvárások és egyéb tényezők mind okot adhatnak rá, ahogy jelen esetben az új mozifilm bemutatása is. Az újrafordításból egyvalaki mindenképpen profitál: két fordítás összevetése mindig

tanulságos a fordításkutató számára. A műfordítókkal szemben eltérő elvárásokat, szokásokat felmutató két külön korban, két eltérő habitusú műfordító által készített két magyar Gatsby-fordítást elsősorban az explicitáció szempontjából megvizsgálva a következő kérdéseket igyekszem körüljárni: hasonló képet, hasonló benyomásokat kap-e az olvasó az 1920-as évek Amerikájának „amerikai álmában”, a dzsessz korszakában az élvezeteknek élő újjgazdagokról? Mennyiben „szolgálja ki” a fordító az olvasót, mennyi erőfeszítés szükséges a környezet, a jellemek lehető legpontosabb megértéséhez?

2. Az explicitáció fajtája és mértéke, mint az összehasonlítás eszköze

Az explicitáció négy fajtája (Klaudy 2007: 159–164) közül a kötelező explicitáció kevésbé alkalmas fordítások összevetésére, hiszen ha valamely műveletet nyelvspecifikus okokból el kell végezni, akkor legfeljebb a betoldott nyelvtani elemek szórendi helyét lehet két fordítás esetében összehasonlítani. A másik három: a fakultatív, a pragmatikai és a fordításspecifikus explicitáció azonban alkalmas az összevetésre.

3. Fakultatív explicitáció

Seguinot (1988) szerint a hozzáadás nem az egyetlen eszköze az explicitációnak. Explicitáció nemcsak akkor megy végbe, amikor (a) valami olyasmi van kifejezve a fordításban, ami nem volt meg az eredetiben”, hanem akkor is, amikor (b) valami, ami a forrásnyelvi szövegben csak preszuppozíció révén van implikálva vagy beleértve, a fordításban nyíltan ki van fejezve, valamint akkor is, amikor (c) a forrásnyelv valamely eleme nagyobb hangsúlyt kap a fordításban fókusz, hangsúly vagy lexikai választás révén (1988: 110).

Seguinot definíciójának három eleme a fakultatív explicitáció kategóriájába tartozik. Mindháromra található példa az 1. táblázatban, melynek mondatai egy-egy regényszereplő külső/belső jellemzését, megjelenését írják le.

3.1. Szereplők jellemzése nyelvi elemekkel

1. táblázat

Szereplők jellemzése nyelvi elemekkel

	Angol eredeti	Máthé Elek fordítása (a)	Bart István fordítása (b)
(1)	He had on a dress suit and patent leather shoes.... (42)	Tom frakkban és lakkcipőben volt... (40)	Tom öltönyben volt, <u>gyönyörű borjúbox</u> cipőt viselt... (49)

	Angol eredeti	Máthé Elek fordítása (a)	Bart István fordítása (b)
(2)	Dressed up in white flannels I went over... (47)	Fehér flanel <u>nyári ruhában</u> vágtam át... (46)	Fehér <u>zakót</u> öltöttem, és... (56)
(3)	It was gas blue with lavender beads. (49)	<u>Világoskék</u> , levendulaszín gyöngyökkel. (48)	Olyan <u>gázláng-kék</u> , kis levendulakék gyöngyökkel <u>van kivarrva</u> . (59)
(4)	'I hate that word hulking'.... (18)	Utálom, <u>ha azt mondod</u> , tagbaszakadt... (17)	<u>Ne mondd azt</u> , hogy drabális... (20)
(5)	...the demoniac Finn... (94)	...a félkegyelmű finn <u>bejárónő</u> ... (95)	...a finn boszorkány... (114)
(6)	At least once a fortnight a corps of caterers came down... (45)	Legalább kéthetenként egy <u>egész vendéglátó vállalkozás</u> jelent meg... (43)	Havonta legalább kétszer felvonult egy <u>hadtáp alakulat</u> ... (54)

Tommal, a jó vágású, izmos fiatalemberrel való első találkozását meséli a szereplője: a „patent leather shoes” (1) angol olvasónak fényes lakkcipőt juttat eszébe, a „dress suit” (1) elegáns öltönyt. A „gyönyörű” jelzővel megtoldott „borjúbox cipő” (1b) azonban még a laknál is elegánsabb és drágább – viselőjét a felső tízezer körébe képzeljük, ahová valóban tartozik is. Pontatlanság tehát Bart fordítása vagy inkább fordítói szabadság, a szereplő önkényes, de pontosabb jellemzése? A „white flannels” (2) csak a flanel ruhaanyagra vonatkozik: ha férfi viseli, az erősen foglalt jelentésű női „nyári ruha” (2a) könnyen tévképzetet kelt. A „gas blue” (3) szóösszetétel nem szokványos az angolban: a szerző képteremtő fantáziájának terméke. Érezze-e magát felhatalmazva a fordító arra, hogy ezt a kreativitást az olvasóra is áthárítsa? Bart István szerint igen. A „van kivarrva” (3b) betoldás szemantikailag redundánsnak tűnik, hiszen gyöngyöket varrással szokás felerősíteni; az angol nyelvre jellemző, hátravetett jelzős szerkezet a „with” prepozícióval azonban a magyartól idegen, a mondat szintű fakultatív explicitáció vélhetőleg ezt volt hivatott feloldani. A finn bejárónőről két helyütt esik említés a regényben, itt másodszor, de semmi nem utal rá, hogy „félkegyelmű” (5a) lenne. A „demoniac” (5) is meglepő, előzményekkel nem megalapozott jelző az eredetiben: ennek élét az akár játékosan is értelmezhető „boszorkány” (5b) tompítja, ráadásul az az előnye is megvan, hogy főnév, tehát nem szükséges a magyarul önmagában nem álló, nemzetiséget jelölő melléknév új főnévvel való kiegészítése.

Az eddigi példák Seguinot definíciójának (a) pontjához tartoztak: a konkretizálás vagy árnyaltabb jelentést adott az eredetinek (1, 2, 5), vagy a betoldás új elemként jelentkezett (3). A 4. mondat a definíció (b) pontját igazolja: Tom nem csupán annyit akar közölni a feleségével, hogy nem tetszik neki a „hulking” szó, hanem implicite azt, hogy azt utálja, ha Daisy ezzel a szóval illeti. Mindkét fordító explicite kifejezi, betoldja az implicite jelenlévő tartalmat, azonban a szóválasztásában jelentős a különbség közöttük: a „tagbaszakadt” (4a) többnyire

leíró részekben alkalmazott, semleges jelző, míg a „drabális” (4b) negatív töltésű, ezáltal csúfolásra is alkalmas szó, ami itt illik a beszédhelyzetre, mivel a férj implicite azt közli a feleségével, hogy utálja, ha a nő csúfolja őt.

A 6-os példa a Seguinot-féle definíció (c) pontjába tartozik: a „corps of caterers” ugyan a birtokviszony révén alárendelő szószerkezet, és szabály szerint a fölérendelt tag, itt a „caterers” adja a szintagma jelentésének magját, az alárendelt tag jelentésmezejének mégis erős szemantikai töltése van: utal ugyanis a regény jó néhány részletére, az első világháborút túlélte „elveszett nemzedék” háborús beszámolóira. Bart a szószerkezet első (alárendelt) tagjára, a „hadtestre” súlyozta ki a maga megoldását, amelynek folytatása a szintén katonai tábornok idéző „több sátorra való ponyvával” (54), majd a feloldás a „színes lampionok”, Máthé ezzel szemben a fölérendelt tagra alapozta explicitáló megoldását, amelynek szemantikai tartományát a mondat második felében a sátorponyvák után a színes villanykörték egészítik ki (43).

Az első táblázat példáiból a fenti elemzés után azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Bart István fordítói megoldásai szemléletesebbek, pontosabb (jellem)rajzzal szolgálnak az olvasónak (2b), (4b), (5b), és idegenítő hatásukkal együtt színeesebbek, meglepőbbek (3b), (6b), több háttér információt, mélyréteget láttatnak az olvasóval a regény világából.

3.2. Daisy hangja

A női főszereplő, Daisy hangjáról írott mondatok akár egy vezérmotívum, átívelnek az egész regényen. Más lesz-e két fordításban a sok apró részletből összeálló összkép vagy inkább összhangzat, és ha igen, mennyiben?

2. táblázat: *Daisy hangja*

	Angol eredeti	Máthé Elek fordítása (a)	Bart István fordítása (b)
(7)	...an absurd, charming little laugh... (15)	...különös, de bájos nevetés hagyta el ajkát... (13)	...bájos kis kacajjal felnevetett... (16)
(8)	...in her low, thrilling voice... (15)	...halk, izgatott hangon... (14)	...azon a fátyolosan mély, szívhez szóló hangján... (16)
(9)	...the exhilarating ripple of her voice... (92)	Hangjának vidám csengése... (93)	Hangjának <u>szívderítő csilingelése</u> ... (112)
(10)	I heard a sort of <u>choking murmur</u> and part of a laugh, followed by Daisy's voice on a <u>clear artificial</u> note... (93)	...elfojtott mormolást, utána kurta nevetést hallottam, majd Daisy <u>tisztán csengő</u> , kicsit mesterkélt hangját... (94)	Aztán <u>fojtott beszéd hangjai</u> szűrődtek ki a nappaliból, majd nevetés, és Daisy <u>felemelt</u> hangja, amint mesterkélt hanghordozással így szól... (113)

	Angol eredeti	Máthé Elek fordítása (a)	Bart István fordítása (b)
(11)	...that voice held him most, with its fluctuating, feverish warmth, because it couldn't be over-dreamed – that voice was a <u>deathless song</u> . (103)	... Gatsby leginkább Daisy hangja tartotta bűvületben: ez a <u>tétovázó</u> , túlfűtötten meleg hang, amelynél csodálatosabbat álmodni sem lehet – ez a hang a <u>halálon győzedelmeskedő élet diadaléneke</u> volt. (105)	... Gatsby a legjobban Daisy hangja igézte meg, az a <u>fátyolos</u> , lázasan fűledt hang, melynél elbűvölőbbet nem is álmodhatott – a <u>haláltalan élet éneke</u> volt. (126)
(12)	Daisy's voice was playing murmurous tricks in her throat. (117)	Daisy <u>halk mormogással évdődött</u> velem. (115)	...engem megint elbűvölt Daisy <u>búgó</u> hangja. (137)
(13)	When the melody <u>rose</u> her voice <u>broke up</u> sweetly, following it, in a way contralto voices have, and each change tipped out a little of her warm human magic upon the air. (115)	Mikor a <u>dallam magasabb hangnembe csapott</u> át, hangja édesen <u>megbicsaklott</u> , ahogy az alténekeseké szokott, s ilyenkor lényének ellenállhatatlan varázsa töltötte be a levegőt. (119)	Amikor a dallam <u>felszárnyalt</u> , ő <u>leeresztette</u> a hangját, ahogy az alt énekesek szokták, és a zene minden egyes hangjából lényének meleg varázsa áradt ki az éjszakába. (142)
(14)	...and laughed, her sweet, exciting laugh... (121)	...elragadóan és izgatóan felnevetett... (126)	...bájosan s egyszersmind izgatón felkacagott... (150)
(15)	She's got an <u>indiscreet</u> voice [...] Her voice is full of money – that was the inexhaustible charm that <u>rose</u> and <u>fell</u> in it, the <u>jingle</u> of it, the <u>cymbals</u> song of it. (126)	Daisynek elég <u>indiszkkrét hangja</u> van [...] Daisy hangja tele volt pénzzel – ez volt az a soha ki nem fogyó báj, amely benne <u>hullámzott</u> . Olyan volt, mint a zengő cimbalom. (131)	Daisynek olyan <u>hangja van</u> , <u>hogy mindent elárul</u> [...] Csupa pénz [...] A pénzt éreztem benne – ez volt az a kifogyhatatlan báj, mely a hangjában <u>hullámzott</u> , ez <u>csilingelt</u> benne, s <u>zengett</u> , mint a cintányér. (156)
(16)	...her voice, dropping an octave lower, filled the room with <u>thrilling scorn</u> . (138)	Hangja egy teljes oktávval mélyebben hangzott, s megtöltötte a szobát <u>borzongató megvetésével</u> . (143)	A hangja egy egész oktávval mélyebb lett, és a benne <u>vibráló düh</u> az egész szobát betöltötte. (172)
(17)	She had caught a cold, and it made her voice huskier and more charming than ever. (155)	Daisy meghűlt, és enyhe rekedtsége hangját még elbűvölőbbé tette. (162)	Daisy meg volt hűlve, s ettől még fátyolosabb és elbűvölőbb lett a hangja, mint máskor... (195)

Daisy hangja a regény egyik kulcseleme: ezzel bűvöli el unokatestvérét, az elbeszélőt, és ami fontosabb: a rá öt éven át várni tudó címszereplőt, aki a Daisy által okozott balesetet magára vállalva esik áldozatul a feleségét elveszített férj bosszújának. A gondosan megválasztott, a jelentést árnyaló szavak tehát azon

túl, hogy jellemzik a karaktert, az előrehaladó cselekmény masszív pilléreiként is szolgálnak. Nézzük meg a két változat ezen pilléreit (az aláhúzott elemeket).

Bart István fordítása: mély és halk hangot egyaránt jelent a „low voice” (8). Bart a jelzőt a hanghoz, és nem a beszédhelyzethez igazítva az előbbit választotta. A „fátyolos” betoldása mintegy epithetonná, állandó díszítő eposzi jelzővé teszi a még kétszer (11, 17) visszatérő, ezáltal szövegszintű kapcsolóelemmé váló elemet. A „szívhez szóló” (8b) és „szívderítő” (9b) jelzők „szív” előtagja beszédes bizonyágként előrevetíti a két titkolt szívügy okozta későbbi tragédiát, miáltal szintén szövegszintű kapcsolóelemmé válik. A „felemelt hang” (10b) betoldása a „fojtott beszéd” (10b) ellentétéként nyer értelmet. A „haláltalan élet éneke” (11b) meglepő, mai szóalkotást (haláltalan) is tartalmazó metaforában szintén explicitációként jelentkezik az „élet”, tovább fokozva az élet-halál ellentétét. Az oppozíciót a következő példa nem szó szerint fordított „felszárnnyal-leereszt” (13b) ellentétpárja viszi tovább. Az „indiscreet” jelző (15) felbontása a mondat szintű fakultatív explicitáció ékes példája, a fordító a karakterre igazítva kiválasztja, konkretizálja az „indiszkrét” melléknév egyik jelentését. A „the jingle” és „the cymbals” (15) főnevek ígével való, explicitebb kiváltása szintén több a szószintű explicitációnál: az igék lendületet visznek a mondatba, amely halad előre, lüktet, végül valóban cseng-bong, mint a cintányér. A „vibráló düh” (16b) a színvállásra, a férje és a szeretője közötti választásra kényszerített Daisy érzelmi reakciójának jó érzékkel megtalált nyelvi megfogalmazása.

Máthé Elek fordítása: a „halk, izgatott hang” (8a) egyrészt a beszédhelyzetre vonatkozik, ezáltal nem jellemzi a szereplőt, másrészt nem személyre szabott, bárki hangját jelölheti. Az elfojtott „mormolás” (10a) téves képet fest a jelenetről: az öt év óta most először négy szemközt találkozó szerelmespár két tagja itt egymással beszél, míg a „mormol” ige jelentése: „huzamosabb ideig egyhangúan, inkább csak magának, más számára alig érthetően mond v. olvas vmit” (ÉrtSz 1961: 26). A „clear” (10) jelentése lehet tisztán csengő, ha hangra vonatkozik, itt azonban az „artificial” jelzője, határozónévi („clearly”) szerepben, aminek jelentése „tisztán, azaz egyértelműen” mesterkelt hang. A „a deathless song” (11) három szóból, négy szótagból álló szintagmájának „a halálon győzedelmeskedő élet diadaléneke” (11a) öt szóból, tizennyolc szótagból álló fordítása tartalmilag pontos, technikailag túl hosszú, hangulatilag a regény e helyéhez illően patetikus. Az eredetiben a 12. példa alanya Daisy hangja, ezt Bart tartja (12b) – de feltűnhet, hogy mindkét fordító betoldja az elbeszélő személyét a személyes névmás ragozott alakjában (engem/velem). A mondat olyasmit jelent, hogy „Daisy hangja mormogó/gurgulázó trükköket adott elő a torkában”; az „évődött” betoldása itt már nem a hangot jellemzi, hanem a következő beszélgetést vetíti előre, amelyben Daisy izgatottságában játékosan azt is felajánlja unokatestvérének, hogy megcsókolhatja. A „melody rose” explicitáló fordításában: „a dallam magasabb hangnembe csapott át” (13a) a „hangnem” szó tárgyi tévedés, mivel nem valamely dūr- vagy moll hangnem váltásáról, hanem a kromatikus skála hangjai közötti váltásról van szó. A „a hangja édesen megbicsaklott” (13a) amellett, hogy pontos fordítás, szemléletes is, szinte halljuk az éneklő Daisyt. Az „indiszkrét hang” (15a) össze nem illő szókapcsolatnak tűnik: jellem, viselkedés, tett lehet indiszkrét, de hang legfeljebb csak „indiszkrét-

réciora utaló” szokott lenni. A „borzongató megvetés” (16a) mint Daisy érzelmi reakciója a fentebb leírt jelenetben félreviszi annak értelmezését.

A tizenegy példa alapján megállapíthatjuk, hogy Bart István fordításában Daisy „magyar hangja” a – tudatos vagy intuitív – betoldásoknál és a lokális megoldásokban is a mű egészét szem előtt tartó, érzékenységre valló szóválasztás révén erős, az eredetinel is szilárdabb támpilléreket kínál a regény ívének. Máthé Elek megoldásai ehelyett inkább az adott mondatban betöltött „helyi értékre”, azaz a mikrostrukturális szintre vonatkoznak. Ha Leuven-Zwart (1989: 154) kettős felosztását vesszük alapul, amely szerint mikrostrukturális szinten: a mondatok, tagmondatok és szókapcsolatok szintjén szemantikai, stilisztikai és pragmatikai eltolódások történnek a szövegben, makrostrukturális szinten pedig a jelentés révén az eltolódások a szereplők jellemzésében jönnek létre, akkor azt is feltételezzük, hogy a nyelvi megfogalmazás kihat a szereplők jellemzésére. „A makrostruktúra milyensége és attribútumai nagy mértékben függenek a mikrostrukturát alkotó elemektől. Ebből következik, hogy a mikrostrukturális elemekben bekövetkező eltolódások makrostrukturális eltolódásokat eredményezhetnek” (Leuven-Zwart 1989: 171).

Az egy másik vizsgálat tárgya lehetne, hogy a szemantikai eltolódások (1, 2, 3, 5, 6) a szereplők nyelvi jellemzésében milyen mértékben idéznek elő eltolódásokat a makrostruktúra szintjén, a jellemekben. Leuven-Zwart szerint „a makrostrukturális eltolódásokhoz több egyforma vagy hasonló természetű mikrostrukturális eltolódás szükséges. Más szóval csak a bizonyos előfordulási gyakoriságot felmutató mikrostrukturális eltolódások idéznek elő eltolódást a makrostrukturában” (1989: 171). Nézetem szerint a fenti tizenegy példa teljesíti a „bizonyos előfordulási gyakoriság” kritériumát. Daisy csábereje Bart fordításában élethűen megkomponált hang, amelynek különböző dinamikai árnyalataival tulajdonosa tudatosan, gyakorlottan bánik: a fátyolos és lázasan fülledt (11b), bájos és izgató (14b) alaphang „felemelt” és „mesterkelt” (10b) színező felhangja modulációs képességét bizonyítva „egy egész oktávval mélyebb” lesz (16b), majd a „vibráló dühig” (16b) modulál, igencsak árnyalt jellemrajzot ad tulajdonosáról.

Legalább ennyire sokrétű ugyanez a kérdés Daisy hangjának vizsgálatában, ha a mondat szintű különbségeket tekintjük (10, 15): vajon a ritmikus, lendületes mondat szerkesztés makroszinten túlmutat-e a mikroszintű stilisztikai különbségen? A mikrostruktúra szintjén a két fordítás között kimutatott szemantikai különbségek (8, 9, 11, 12, 16) után a szintaktikai elemzés érdekes eredményekkel szolgálhat.

3.3. Kvantitatív explicitáció

A fakultatív explicitáción belül a szövegminőségre vonatkozó, kvalitatív explicitációnak nevezném a szóválasztásra, a mondatok szerkezetének felbontására, az érthetőség elősegítésére, a szöveg koherenciájának megteremtésére irányuló, az eddigi példákön is bemutatott műveleteket. Egyes szövegekben azonban tetten érhető egy másik, talán könnyebben mérhető, de legalább számokban kifejezhető, ezért mennyiséginek vagy kvantitatívnak nevezhető explicitáció

is. A kettő különválasztása azért is nehéz, mert a mennyiség ilyen esetekben előbb-utóbb óhatatlanul átcsap minőségbe: ha egy regényben megszámloljuk az állandónak tekinthető jelzőket, és megnézzük, hogy a fordított szövegekben az eredetihez képest milyen arányú a megfelelés, az elsősorban a mennyiség vizsgálata. Ez azonban kihat a szöveg minőségére is, amennyiben jellemez egy karaktert vagy közeget, vagy akár a mű egész világát.

A nagy Gatsby világa az udvariasság világa: ez a kulcsszó a pókerarcú amerikai feltörekvő és feltört úgazdagok, a yuppiek elődjének körében. Olyannyira, hogy az angol szövegben 21 helyen, Bartnál 24-szer, Máthénál 23-szor fordul elő. Míg az eredetiben más-más alakban is: a polite(ness) mellett formal(ity) (59, 62), correctness (74), appropriate (97), a rude (94, 119) mellett pedig az inhospitably (107) is megtalálható, addig a magyarban Bartnál kizárólag az „udvarias” és származékszavai szerepelnek. Máthénál két esetet (49, 61) leszámítva ugyanez a helyzet: egyik fordító sem használ szinonimát vagy körülírást. Ám nem ez az igazán meglepő tény. A számolás meghökkentő eredménye az, hogy a magyarban ott is megjelenik az „udvarias/an”, Bartnál három (59, 165, 168), Máthénál két esetben (138, 140), ahol az angolban utalás sincs rá. Itt csap át a mennyiség minőségbe: a fordítót munka közben annyira áthatja a regény világa, hogy tudat alatt ott is alkalmazza ugyanazt a betoldást, ahol a fordítandó szöveg erre nem ad okot.

4. Pragmatikai explicitáció

„A pragmatikai explicitáció a célnyelvi szöveg olyan kiegészítése, amelyre a forrásnyelvi és a célnyelvi olvasók háttérismereteinek különbségei miatt van szükség” (Klaudy 2007: 163). Ez többnyire a reáliák fordítására vonatkozik.

3. táblázat

Reáliák fordítása a regényben

	Angol eredeti	Máthé Elek fordítása (a)	Bart István fordítása (b)
(18)	Montauk Point – The Galls (38) Montauk Point – The Sea (38)	Montauk-fok – a sirályok (36) Montauk-fok – a tenger (36)	Montauk Point – A sirályok (44) Montauk Point – A tenger (44)
(19)	I drove over to East Egg... (12)	Áthajtottam East Eggbe... (11)	...átmentem a Keleti Tojásra... (13)
(20)	...the great wet barnyard of Long Island Sound... (11)	...Long Island Soundba, a... legsűrűbben beépített partú tengerszorosába. (9)	...a Long Island-i szoros nagy, hullámozó baromfiudvarába. (10)
(21)	...turned up in Little Girl Bay... (106)	...megjelent a Little Girl-öbölben... (109)	...horgonyt vetett a Leányka-öbölben... (130)

	Angol eredeti	Máthé Elek fordítása (a)	Bart István fordítása (b)
(22)	Not at Kapiolani? (138)	<u>Havaion</u> , (sic!) Kapiolaninál sem? (144)	Kapiolaninál sem? (172)
(23)	...when I carried you down from the Punch Bowl... (138)	...amikor a karomban vittelek le a Punch Bowl <u>vulkánról</u> ... (144)	...amikor ölben hoztalak ki a hollywoodi baseballstadionból... (173)
(24)	...a trip to the South Seas... (83)	...csendes-óceáni nászútra mentek... (84)	...elment vele a déltengeri nászútra... (101)
(25)	...to the small Lutheran College of St. Olaf's in southern Minnesota. (106)	...Minnesota <u>állam</u> déli <u>részében</u> a lutheránus <u>egyház</u> Szent Olaf College-ába. (109)	...a Szent Olafról <u>elnevezett</u> kis dél- minnesotai lutheránus főiskolára. (129)
(26)	...the hot whistles of the National Biscuit Company... (120)	... a nagy kekszgyár szirénáinak bűgása... (124)	...a Nemzeti Keksz-és Ostyagyár szirénái... (149)
(27)	He had changed since his New Haven years. (13)	Egyetemi évei óta erősen megváltozott. (11)	Eléggé megváltozott az egyetem óta. (13)
(28)	...a few feet away... (43)	... <u>alig</u> néhány láb távolságban... (41)	... <u>alig</u> néhány lépésnyire... (50)
(29)	...only the bright door sent ten square feet of light volleying out...(114)	...a kitárt ajtón át szűrődött ki fény...(18)	...csak a tündöklő fényt árasztó ajtón lötytyent ki ide is tíz négyzetlábnyi világosság... (141)
(30)	...less than twenty feet away... (130)	...alig húsz lábnyi távolságból... (135)	...alig húsz lábnyi távolságból... (162)
(31)	That's the secret of Castle Rackrent. (92)	Ez a Rackrent-kastély titka. (93)	Ez hadd maradjon az Elva- rázsolts Kastély titka.(112)
(32)	Several old copies of <i>Town Tattle</i> and a copy of <i>Simon Called Peter</i> ...(35)	<i>A Town Tattle</i> több régi példánya... <i>Simon, akit Péternek hívtak</i> című regény... (33)	<i>A Town Tattle</i> régi számai hevertek, meg egy regény, a <i>Simon Called Peter</i> ... (40)
(33)	This fella's a regular Belasco. It's a triumph. What thoroughness! What realism! (52)	Ez a pasas második Belasco. Az alaposság diadala. Ilyen realizmus! (50)	De ez az ember egy második Belasco. <u>Egy</u> <u>színházi zseni</u> . Ez a <u>könyvtár maga a tökély!</u> Micsoda alapos munka! Micsoda realizmus! (62)
(34)	...the Stoddard Lectures... (52)	...Stoddard Felolvasások című sorozat... (50)	... <u>John L. Stoddard</u> <u>Előadásai</u> ... (62)
(35)	...he had committed himself to the following of a grail... (155)	...Grál-lovagnak állt... (161)	... elkötelezte magát egy eszmény követése mellett... (194)

	Angol eredeti	Máthé Elek fordítása (a)	Bart István fordítása (b)
(36)	...the man...is now the Earl of Doncaster. (73)	Ez itt... Doncaster grófja. (73)	Ez... most Doncaster earlje. (88)
(37)	A succulent hash arrived. (77)	Megérkezett az ínycsiklandó étel. (78)	Megérkezett az ínycsiklandó vagdalt. (93)
(38)	...each one introduced to us as Mr Mumble. (49)	...akiket mind Mr. Um-humként mutattak be. (47)	...Mr. Motyogiként mutatkoztak be. (58)

A Vlahov és Florin (1980) felosztása szerinti reáliák széles körére található példa a regényben: a földrajzi reáliák csoportjába tartozó geográfiai képződményekre (18–24), ember alkotta földrajzi objektumokra (26), a néprajzi reáliák köréből az ételekre (37), a művészetre és kultúrára (31–35), a mértékegységekre (28–30), végül a társadalmi politikai reáliák közül az oktatási intézményekre (25, 27) és a rangokra (36). A mintavétel reprezentatívnak tekinthető, az összes reáliát kigyűjtöttem, a mindkét fordításban angolul hagyott elemeket (újságcímek, intézménynevek stb.) leszámítva.

A két fordítás keletkezési idejéből kiindulva feltételezhetnénk, hogy 1968-ban (amikor Jules Verne-t is Verne Gyulaként emlegették), inkább volt elvárás, hogy a fordító magyarítson, mankót adjon az olvasónak, mint ma, amikor angol divatszavak fűszerezik vagy fertőzik a kis és nagy népek nyelvét egyaránt. *A nagy Gatsby* két fordítása rácsfol erre a preszuppozícióra: Bart István 11 helyen explicitál, honosít, magyaráz, alkalmaz betoldást (19b, 20b, 21b, 23b, 24b, 25b, 26b, 27b, 31b, 33b, 35b), Máthé Elek csak nyolcszor (18a, 22a, 23a, 24a, 26a, 27a, 32a, 36a).

A földrajzi nevek fordítása vegyes képet mutat: a „Long Island Soundba” (20a) olyan hatást kelt, mintha a sound (öböl) köznévvé a tulajdonnév tagja lenne (ezt követően azonban mindenütt ’öböl’ szerepel a regényben). Az Ontario-tó Little Bay-öblének (21) honosító fordításával (21b) Bart egy korábbi fordítói gyakorlatot követ, míg Máthénál a Point ’fok’ (18a) jelentésének közlése az angolul nem tudó olvasónak topográfiai támpontot ad. A 19-es példa egyedi a maga nemében: az „East and West Egg”-ről szóló hosszas fejtegetés előzi meg, amelyet ott mindkét fordító hüen magyaráz, és Bart talán csak a nyomaték kedvéért magyarította még egyszer, majd mindvégig West Eggként szerepelteti a regényben. Máthé szükségét érezte, hogy Kapiolani elé betoldja a Hawaiiit (22a), mint a csendes-óceáni avagy déltengeri nászút helyszínét – ezt az egzotikus utazások mai célközönsége sem feltétlenül azonosítja, tekintve hogy nem helynevet, hanem vélhetőleg egy hawaii királynőről elnevezett szállodát jelöl. A (25a) mondat a honosító és idegenítő fordítás meglepő kombinációja: Máthé magyarázza a Minnesota államot és a lutheránus egyházat, melyek ismerete feltételezhető az olvasóról, betoldja a redundánsnak ható „részében”-t, viszont angolul hagyja a College szót, mely az adott reália fő jelentéshordozó eleme.

A mértékegységek fordításában egységesnek mondható a „láb” megtartása (és nem átszámítása méterre) az egy helyütt előforduló „lépés”-t leszámítva

(28b): az eredeti itt nem pontos távolságra, hanem a hozzávetőleges közelségre utal. A 28-as és 30-as példából kiindulva érdekes lenne további mondatok vizsgálatával választ találni arra, hogy a „less than” hiányában „a few” ’néhány’ korlátozó értelmű megfeleltetése mellé miért „kívánczik oda” a magyarban szinte kötelező bővítményként a propozicionális „alig” partikula. A „tíz négyzetlábnyi világosság” (29b) idegenítő hatása meghökkentő, annál is inkább, mivel Máthé ezt kihagyja: az olvasó a kitárt ajtón kiszűrődő fény képén nem lepődik meg, míg a magyar terület mértékegységek között idegennek ható négyzetlábon igen. Hasonló a helyzet „az ínycsiklandó vagdalt” (20b) konkretizáló megoldásával: a „hash” jelentése valóban vagdalt, amit azonban – mivel nem tartozik az ínycsekek ételei közé – ritkán társítunk az „ínycsiklandó” jelzővel. A generalizáló „ínycsiklandó étel” (20a) nemcsak a mondatot laposítja el, de a regény egy apró színfoltja, „az ún. helyi kolorit” (Klaudy 2007: 163) is elvész.

A „Rackrent-kastély” (31) Maria Edgeworth XIX. századi írónő magyarul is ezen a címen olvasható regényére utal. Az intertextuális utalás Fitzgerald művében az egyes szám első személyű elbeszélő kastélynak távolról sem nevezhető, önmaga által „rút kis pörsenés”-nek (Bart 10) aposztrofált hajlékára vonatkozik. A jelenet kulcsfontosságú a regényben: itt találkozik öt év után a két régi szerelmes, Daisy és Gatsby úgy, hogy az előre megszervezett találkozás a nőt meglepetésként éri. Ezért tűnik telitalálatnak a „viharvert, papírfalú bungaló” (Bart 8) eufemisztikus honosítása kastéllá, sőt a történet jövőbeni fordulatait sejtelmesen előrevetítő mesebeli elvarázsolt kastéllá (31b), amely beszélő név ellentétben a semmitmondó Rackrent-kastéllyal (31a).

A művészet és kultúra csoportjába tartozó reáliák közül a 32-es mondat fordítása a két különböző kor bevett műfordítói szokását követi, Stoddard Előadásainak (34), azaz útleírásainak a magyar olvasó valószínűleg akkor is kénytelen utánanézni, ha ismeri a szerző keresztnévét. Belasco (33) (színműíró és rendező) kilétéről Máthé Elek nem ad információt, a Grál (35) magyarázó fordítása is csak a Bart-változatban található. Ugyanő viszont Máthéval ellentétben meghagyja az „earl” szót (36b) – kérdés, hogy a valamelyest angolul is tudó magyar olvasónak jelent-e ez valamit az „earl grey” tea márkanévén kívül.

A beszélő nevek nem tartoznak a reáliákhoz, mégis itt szeretném megjegyezni, hogy az epizódfigurák, a három Mr. Mumble (38) tükörfordítása, Mr. Motyogi (38b) az eredetivel megegyező, érthetetlen beszédű ember benyomását kelti, míg Mr. Um-hum (38a) inkább a bizonytalanságát vagy érdektelenségét hümmögéssel kendőző emberét.

A bevezetőben feltett kérdésre a pragmatikai explicitációt összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a két fordítás közül Bart Istváné szolgálja ki inkább a magyar olvasót: nemcsak számszerűleg, de az információk minőségét tekintve is jobban érvényesül itt a reáliák négy funkciója (Klaudy 2007: 163) közül három: a hangulatteremtő, ismeretterjesztő és kultúrákövetítő funkció.

5. Fordításspecifikus explicitáció

Régóta vitatott kérdés a fordítástudományban, hogy „vannak-e a fordításban végbemenő explicitációnak olyan okai, amelyek nem magyarázhatók sem a nyelvek rendszerbeli vagy nyelvhasználati különbségeivel, sem a kulturális különbségekkel, vagyis a magyarázatot csak a **fordítás természetében** kereshetjük.” (Klaudy 2007: 163) (Kiemelés az eredetiben.) Heltainak erről a következő a véleménye:

...fordításspecifikus explicitáción általában nem egy-egy elszigetelt fordítási megoldás azonosítását értjük, hanem azt, amikor két (vagy több) lehetséges forma közül a fordító rendszeresen (az eredetihez, illetve a párhuzamos célnyelvi szövegekhez képest) explicitebbet választja, és így ezeknek a formáknak a disztribúciója markánsan eltér a nem fordított szövegekben tapasztalhatótól. (Heltai 2014: 175)

Heltai ugyanott Becherre hivatkozik, aki „kétségbe vonja, hogy létezik fordításspecifikus explicitáció (amit szerinte az is jelez, hogy Klaudy erre nem ad példát), minden explicitáció magyarázható valami más tényezővel”, végül megjegyzi, hogy „ez a kérdés jelenleg eldöntetlen”.

A nagy *Gatsby* két magyar és francia fordításának összevetése közben három olyan fordítói megoldást is találtam, melyeket bátorzkodnék a fordításspecifikus explicitáció körébe sorolni.

5.1. Képteremtő explicitáció

Nem ritka eset, hogy a fordító a megértési folyamat közben nem szövegben gondolkodik, hanem képszerűen, azaz képet lát, és a szerző által felvázolt vagy el is kezdett „műalkotást” a maga elgondolása szerint, a maga kedvére festi vagy rajzolja tovább. A következőkben mondanivalóm szemléltetésére a regény francia fordítását is felhasználom (Tournier 2013).

- (39) I'd like to just get one of those pink clouds and put you in it and push you around. (101)
- (39a) Most csak egyet szeretnék. Elcsípni egy rózsaszín felhőt, ráültetnem magát, és tologatnám ide-oda. (Máthé 102)
- (39b) Szeretnék elcsípni egy ilyen rózsaszín felhőt, belebugyolálnám magát, és föl-alá tologatnám, mint egy kisbabát. (Bart 123)
- (39c) J'aimerais attraper un de ces nuages roses, vous y enfermer, et vous envoyer rouler dans l'espace. (Tournier 119) [szó szerint: Szeretnék elfogni egy ilyen rózsaszín felhőt, belezárni magát, és elküldeni gurulni az űrbe.]

A három fordítóból kettő explicitál: a „push you around”, „tologatni” lexéma Bartból a babakocsi képét hívta elő, a francia fordító pedig a „felhő” szóból kiindulva rajzolta meg a maga képét, amelyhez az „űr”-t társította.

Rendkívül nehéz, sőt lehetetlen nyomon követni még magának a fordítónak is, hogy mi játszódik le a fejében az aktuális mondat elolvasása, megértése és célnyelvi megfogalmazása között. „Egy-egy fordítási ekvivalencia a fordító agyában roppant összetett, többé-kevésbé tudatos, sokszor teljesen intuitív *trial-and-error* típusú döntéssorozat eredményeként születik meg” – írja Albert Sándor (2003: 83), majd Lederert idézi:

A fordítónak soha nem egy nyelv lebeg a szeme előtt fordítás közben, hanem grafikai jeleket lát egy fehér papírlapon. Az interpretálás folyamata akkor kezdődik, amikor ezekhez a grafikai jelekhez a fordító *nemcsak a megfelelő nyelvi fogalmakat társítja hozzá, hanem azokat a nyelven kívüli valóságokat is*, amelyekre ezek a grafikai jelek vonatkoznak. (Albert 2003: 84, kiemelés az eredetiben)

Albert hozzáteszi: „E nyelven kívüli ismeretek és tapasztalatok nagyságától és mélységétől függően *alakul át a nyelvi jelentés diszkurzív értelemmé*, amely – szembeállítva a „mindenki számára adott” nyelvi (lexikális) jelentéssel – teljesen egyénhez kötött” (2003: 84).

Amennyiben egyértelműen tetten érhető, hogy ez az önálló életet élő, nyelven kívüli (képi) valóság a forrásnyelvi szövegből kiindulva jött létre, hajlamos lennék ezt a képteremtő explicitációt a fordításspecifikus (sőt „teljesen egyénhez kötött” jellege miatt inkább a „fordítóspecifikus”) explicitáció kategóriájába sorolni.

5.2. Dialógusok szemantikai tartományának kiterjesztése

Érezheti úgy a fordító, aki helyenként társszerzővé lép elő, hogy jobb célnyelvi szöveget produkál, ha szemantikailag semleges, vagy egyenesen semmitmondó dialógusrészeket, sablonos reakciókat jelentéssel bíró, tartalmas információval tölt ki. Ilyenkor feljogosítva érzi magát, hogy az adott forrásnyelvi mondatot a beszédhelyzetre szabja, és ne nyelvi egységet fordítson, hanem azt mondja, ami élő ember szájából abban a helyzetben elsősorban a célnyelven, de akár más nyelven is elhangzana:

- (40) ‘Did you have a nice ride?’
 ‘Very good roads around here.’
 ‘I suppose the automobiles –
 ‘Yeah.’ (108)
- (40a) – Kellemes volt a lovaglás?
 – Nagyon jók az utak errefelé.
 – Persze az autók...
 – Ehem. (Máthé 112)
- (40b) – És milyen volt a lovaglás?
 – Remek utak vannak errefelé.
 – Persze az autók...
 – Hát, mi tagadás... (Bart 133)

A „Yeah” (40) az angol beszélt nyelvben a mai napig használatos, közvetlen formája a helyeslésnek, ezzel szemben az „Ehem” (40a) mára elavult: kevésbé valószínű, hogy ebben a beszédhelyzetben ez hangzana el, ráadásul egy fiatalember szájából. Bart megoldása (40b) a célnyelvi közegben két különböző stílusértékű elem: a „hát” diskurzusjelölő partikula alkalmazása általános válaszjelölői szerepben (Schirm 2007–2008: 188), valamint a „mi tagadás” iskolázott nyelvhasználóra valló, választékos szófordulata. A fordító kétségtelenül explicitál, de szószaporítás, pleonazmus esete nem áll fenn: a diskurzusjelölő megteremti a közvetlenség „Yeah”-re rímelő alaphangnemét, az azt követő szófordulat pedig a beszédsszituáció szemantikai tartományát tágítja.

Az értelmező fordítás hasonló eseteire érvényes lehet Heltai fenti kitétele, amely szerint a fordító két vagy több megoldás közül mindig az explicitebbet választja, sőt nem is választja, hanem nyelvi „fogódzók” híján szinte a semmi-ből teremti meg. Kérdés, hogy a fordítóval szemben még mindig általánosnak tekintett elvárás az „invariáns”, a változatlan jelentés iránt, ilyen esetekben mérhető-e, és ha igen, hogyan.

5.3. Kohézióteremtő konkretizálás

Vannak esetek, amikor bizonyos (tag)mondatok „lógnak a levegőben”, nem kifejezetten hatnak idegennek a szövegben, de túl általánosak ahhoz, hogy szemantikailag szervesen kapcsolódjanak az őket megelőző vagy követő mondat-hoz.

- (41) ...and held my hand for a moment, looking up into my face, promising that there was no one in the world she so much wanted to see. That was a way she had. (15)
- (41a) ...egy pillanatra megfogta a kezem; a szemembe nézett, mintha azt akarná mondani, hogy nincs senki a világon, akinek jobban örülne, mint nekem. Mindez hozzátartozott Daisy lényéhez. (Máthé 13)
- (41b) ...hosszan szorongatta a kezemet, közben mélyen a szemembe nézve s pillantásával azt érzékeltette, hogy a világon senkivel nem kívánt volna annyira találkozni, mint éppen velem. Nagyon tudott nézni. (Bart 16)

Az eredeti mondat jelentése olyasmi, amit Máthé Elek fordított, szó szerint kb. „ő ilyen volt, ő így szokta”. A fordítónak az adja fel a leckét, hogy ez az általános érvényű mondat a „that” mutató névmással az angolban, a „mindez” főnévi mutató névmással a magyarban anaforikusan visszautal az előző, egyszeri történést leíró mondatra. A két mondat között apró logikai hézag keletkezik, ami a fordításban az enyhe idegenszerűség érzését kelti. Bart úgy kerüli el ezt a zsákutcát, hogy kiválasztja az előzménymondat öt igéje közül a lehangsúlyosabbat, és annak megismétlésére alapozza konkretizáló fordítását. Az invariánst ezen a megoldáson is nehéz számon kérni, de az explicitebb változat kritériumának maradéktalanul megfelel.

6. Az explicitáció hiánya

Az eddigi mondatokban kivétel nélkül jelen volt az explicitáció valamely fajtája. Az eredeti és a fordított változatok összevetésekor az elemző figyelme automatikusan az eredetinél explicitebb megoldásokra van kihegyezve. De mi a helyzet az olvasóval? Feltűnhet-e neki az explicitáció *hiánya*?

- (42) ‘No, thanks’, said Miss Baker to the four cocktails just in from the pantry, ‘I’m absolutely in training.’
- (42a) – Köszönöm, nem kérek – mondta Miss Barker a négy koktéltre mutatva, amit akkor hozott be a komornyik a tálalóból. – Szigorú az edzésprogramom. (Máthé 15)
- (42b) – Köszönöm, nem kérek – mondta Miss Barker a négy koktélnak, mely éppen akkor érkezett a tálalóból. – Már edzésben vagyok. (Bart 18)
- (42c) – Pas pour moi, merci! dit Miss Baker, en apercevant les quatre cocktails qu’on venait d’apporter de l’office. Je traverse une période d’entraînement intensif. [szó szerint: ...mondta Miss Baker észrevéve a négy koktélt...] (Tournier 22)

Máthé és Tournier betold egy határozói igenevet, elsimítva az angol eredetit, amit Bart szó szerint fordít: a meghökkent olvasó előtt szinte megképzik a tálalóból belépő, emberi alakban „érkező” négy színes koktél. A regénynek semmi köze a ma divatját élő fantasyhez, a fenti példát mégis a következő leírás előzi meg: „A teremben csak egy óriás kanapé volt mozdulatlan: két fiatal nő lebeggett rajta, mintha a kanapéhoz kötött léggömbök lennének. Mindketten fehér ruhát viseltek, s ruhájuk úgy fodrozódott és szárnyalt, mintha most szálltak volna vissza a házban tett rövid repülés után” (Máthé 12). Ugyanez Bartnál: „Csak a szoba közepén álló hatalmas dívány volt mozdulatlan, melyen két fiatal nő ült, mintegy valamely lehorgonyzott léghajó kosarában. Mindketten fehérben voltak, s a ruhájuk úgy hullámozott és lebeggett, mintha csak az imént fújta volna őket vissza a szél, miután körberepülték a házat” (15). Az olvasó, aki itt ámul és bámul, talán már meg sem ütközik a koktélokkal társalgó hölgyön, aki „teljes hosszában elnyúlva hevert a dívány sarkában, teljesen mozdulatlanul, az állát kissé felemelve, mintha egyensúlyozna rajta valamit, ami azzal fenyeget, hogy lebillen” (Bart 15).

A regény tragikus végkifejleténél is megtorpan egyszer az olvasó: a szándékosan sejtelmesen megírt, kihagyásokkal tarkított jelenet utolsó mondata Bartnál: „Nem sokkal azután, hogy elindultunk Gatsbyvel a ház felé, a kertész a medencétől nem messze, a fűben felfedezte Wilson holttestét, s ezzel be is teljesedett a végzet” (211). A fordítás ismét hűen követi az eredetit (It was after we started with Gatsby toward the house, 169) Sem a szerző, sem a fordító nem szolgálja itt ki az olvasót, aki ugyan sejtí, sőt tudja, hogy „a gumimatrac szokatlan terhe” (Máthé 175) csakis Gatsby holttestét jelentheti, mégis elbizonytalanodik: hány ember halt itt meg. A másik két fordító magyarázó betoldást alkal-

maz: „Csak miután elindultunk Gatsby tetemével a ház felé...” (Máthé 175) és „nous sommes revenus vers la maison en transportant Gatsby” (Tournier 200) [visszamentünk a házhoz Gatsbyt szállítva].

7. A „kör négyszögesítése” avagy a gyeptermetizáció

A kör kiegyenesítése, tudományos terminussal a rektifikáció első pillantásra lehetetlennek látszó, mégis hozzávetőleges pontossággal véghezvihető geometriai művelet. Hasonlóan lehetetlennek tetsző feladat előtt áll a fordító, ráadásul tudtán kívül, ha akár nyomdahibából, akár saját figyelmetlenségéből kifolyólag helytelen vágányon vág neki az eredeti mondat megértési/képalkotói folyamatának, vagy ha annyira meghökken azon, amit az eredetiben olvas, hogy maga sem hiszi, és finomítja, hihetőbbé teszi az eredetit:

- (43) The lawn started at the beach and ran toward the front door for a quarter of a mile, jumping over sun-dials and brick walks and burning gardens – finally when it reached the house drifting up the side in bright vines as though from the momentum of its run. (12)
- (43a) A pázsit a partnál kezdődött és tartott negyed mérföldön át egészen a házig, napórakkal tarkított, vörös téglával kirakott sétautakkal és égő vörös virágszegélyekkel. Ahol a pázsit a ház falához ért, élénkzöld kúszónövények rohamozták meg vidám szertelenséggel a falakat. (Máthé 11)
- (43b) A gyeptermetizáció a vízparton kezdődött, s onnan iramodott fel a negyedmérföldnyire lévő bejáratig, közben napórákat, téglakerítéseket és pompás kerteket kerülgetve – majd a házhoz érve, színes levelű vadszőlőként a falra is felszökött, mintegy a lendülettől tartva. (Bart 13)
- (43c) La pelouse commençait à hauteur de la plage, et grimpait vers l'entrée, en franchissant sur plus d'un quart de *mile* une série d'obstacles, genre cadrans solaires, petit murs de pierre, parterres en feu, et lorsqu'elle touchait enfin la maison, elle se précipitait contre elle, comme emportée par son élan, et l'éclaboussait d'une vigne vierge rouge sang. (Tournier 17)

Mozgalmas bekezdés: a pázsit életre kel, és lendületes tempóban, az akadályokat legyőzve megrohamozza a ház falát, amelyre már kúszónövény minőségében kapaszkodik fel. Az eredeti ezt a sok aktivitást négy igével, két igenévvvel és egy főnévvel fejezi ki, melyek közül csak két lexéma utal statikus cselekvésre (kezdődött, elért), a másik négy dinamizmust sugall: *futott*, *ugrálva*, *felsodródva*, *futása*. Máthé összesen négy igét alkalmaz, melyek közül három statikus (kezdődött, tartott, ért), egy dinamikus (rohamozták meg). Bart tartja a hat elemet, 2-4 megoszlásban, így a magyar mondat nem veszít az eredeti lendületéből. Érdekes, hogy az angol „élénk kúszónövény/vadszőlő” színt Máthé élénkzöldre festi, Bart az eredetihez hűen az olvasó képzeletére bízta, a francia fordító azonban

talán az alliteráció kedvéért betoldott „vérvörös szűz szőlővesszővé” „nemesíti”. Bart és Tournier hiszi, hogy a fű vadszőlővé változhat: a gyp az egész mondat alanya, Máthé nem hiszi, és alanyt vált. A harmadik jelenség, amely szót érdekel az, hogy a háromból két fordító a *walk* (sétány, sétaút) szót *wall*nak (fal) olvasta (vagy az angol nyelvű munkapéldányukban szerepelt így). Bart a téglá előtagot megtartja, Tournier azonban a képet a francia kertekre sokkal jellemzőbb kőfalakká exponálja. Bizonyosság ez arra, hogy a fordító alkalmasint nem a mondatot, a bekezdést fordítja, hanem akár az író, írja, amit látni vél. És bizonyosság ez arra is, hogy a kör négyszögesítése nem csupán a geometriában valósítható meg: az első pillantásra lehetetlennek látszó feladatot is hozzávetőleges pontossággal oldja meg a fordító úgy, hogy az olvasó akár fel sem kapja a fejét.

8. Összegzés

Az idézett példákban kiderül, hogy részletekbe menő fordításelemzéshez az explicitáció kategóriáinak további felbontására, árnyalására lenne szükség – ezeket más prózafordítások vizsgálatával egyértelműbben meg lehetne határozni és pontosabb néven nevezni.

A nagy *Gatsby* két magyar fordításának eddig elemzett mondataiból kiderül, hogy a nemcsak a cselekményre, de a nyelvi megformálás helyi szövegminőségén túlmutató részleteire is figyelő olvasó több helyütt más benyomást kap egy-egy szereplőről, helyszínről, szituációról, nem utolsósorban a történet hangulatáról attól függően, hogy melyik fordításhoz nyúl. A két fordítás számos egyéb szempontból kínál összehasonlítási alapot: a fordítási univerzálék közül mindenekelőtt az ismétlés(kerülés) szempontjából, de a mondatok megtartásának vagy feldarabolásának stilisztikai szempontjából is, ami e két fordítónál alapvető különbséget jelent. Máthé hajlamos az összetett mondatok sorrendjét, az ok-okozati viszony tartalmát megcserélve következtető mondatok helyett magyarázó mondatokat írni, gyakran két külön mondatban, de általában is jellemző rá, hogy kettévág egy-egy összetett mondatot (39a). Bart ezzel ellentétben megtartja az összetett mondatokat, sőt akár össze is vonja a következővel, ami lendületet ad a prózának. További kiindulópont lehet a mikro- és makrostrukturális szintek közötti viszony vizsgálata a regényben. Mindezek elemzése talán választ adna arra kérdésre, hogy a fordítás nyelvi megformálásának árnyalatai hozzátesznek vagy elvesznek-e valamit a mai olvasó műélvezetéből, a regény világának és a jellemeknek mélyebb megértéséből.

Irodalom

- Albert S. 2003. *Fordítás és filozófia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
 Brownlie, S. 2006. Narrative Theory and Retranslation Theory. *Across Language and Cultures* Vol. 7. No. 1. 145–171.
 ÉrtSz. 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. 7. kötet. 1961. (szerk.: MTA Nyelvtudományi Intézete). Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Heltai P. 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Budapest: Eötvös Könyvkiadó.
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata.* Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2007. *Nyelv és fordítás.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Leuven-Zwart, Kitty M. van 1989. Translation and Original – Similarities and Dissimilarities I. *Target* Vol. 1. No. 2. 151–181.
- ÉrtSz. 1959–1962. .Schirm A. 2007–2008. A „hát” diskurzusjelölő története. *Nyelvtudomány* III–IV. Acta Universitatis Szegediensis Sectio Linguistica. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 185–201.
- Seguinot, C. 1988. Pragmatics and the Explication Hypothesis. *TTR. Traduction, Terminologie, Rédaction* Vol. 1. No. 2. 106–110.
- Vlahov, Sz., Florin, Sz. 1980. *Nyeperevogyimoje v perevogye.* Moszkva: Mezsdunarodnije otnosenija.

Források

- Fitzgerald, F. S. 1994. *The Great Gatsby.* London: Penguin Books.
- Fitzgerald, F. S. 2013. *A nagy Gatsby.* Ford. Máthé Elek. Budapest: Alinea Kiadó.
- Fitzgerald, F. S. 2014. *A nagy Gatsby.* Ford. Bart István. Budapest: Európa Kiadó.
- Fitzgerald, F. S. 2013. *Gatsby le Magnifique.* Ford. Jacques Tournier. Paris: Le Livre de Poche.

M E G J E L E N T

KÁROLY KRISZTINA

Szövegkoherencia a fordításban

Budapest: ELTE Eötvös Kiadó

2015. 300 pp. ISBN 978 963 284 545 6

A tartalomból:

Kohéziós kötések a fordításban

Ismétlés a fordításban

Topikszerkezet a fordításban

Retorikai szerkezet a fordításban

A kötet alapvetően elmélet- és kutatóorientált, de a vizsgálatok eredményei a sajtófordítás és a magyar–angol nyelvpár vonatkozásában a gyakorló fordítók, a fordítóképzésben érdekelt szakemberek és a nyelvtanulók, valamint tanáraik számára is hasznos információkkal szolgálnak.